

بسمه تعالی

مرامنامه اخلاقی نشریات علمی به همت پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی به کوشش جناب آقای دکتر حمیدرضا آیت‌اللهی و توسط ایشان در پاییز سال ۱۳۹۲ تنظیم و تهیه شده است. نشریه مهندسی شیمی ایران مطالب درج‌شده در آن نوشتار را با کسب اجازه از آن پژوهشگاه محترم در دو شماره پیاپی نشریه به منظور آشنایی بیشتر خوانندگان با این اصول اخلاقی و احترام و اجرای موارد یادشده درج می‌نماید.

سردبیر

مرامنامه اخلاق حرفه‌ای در نشریات علمی ایران

قسمت دوم

تهیه‌کننده: سیدآیت‌الله میرزایی

عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پیام نگار: ayatmir@yahoo.com

اخلاقنامه داوران نشریات علمی

۲۰۰۳: ۴۷-۵۲) را از مسئولیت‌های اخلاقی داوران دانسته و سپس

- موارد دیگری را به صورت زیر خلاصه کرده‌اند:
- ارزیابی انتقادی، سازنده و صادقانه از مقاله؛
- تجزیه و تحلیل نقاط قوت و ضعف مقاله و ارائه پیشنهادهایی جهت اصلاح مقاله؛
- استفاده از شیوه و لحنی که شور و شوق نویسندگان را برای اجرای پیشنهادها افزایش دهد؛
- در اختیار دیگران قراردادن دست‌نوشته و بحث نکردن درباره جزئیات مقاله با دیگران در فرایند داوری؛
- عدم مشارکت در سرقت ادبی؛
- استفاده نکردن از داده‌ها یا مفاهیم جدید دست‌نوشته، قبل از انتشار آن، برای پیشرفت پژوهش شخص داور؛
- اجتناب از هرگونه تضاد منافع (برای مثال، داور باید بررسی دست‌نوشته‌هایی را که با موضوعات آنها اختلاف نظر اصولی دارد و احساس می‌کند نتواند بررسی منصفانه‌ای انجام دهد، نپذیرد. از این موارد می‌توان به پیش‌داوری علیه مطالعاتی با نتایج

علم و داوری اخلاقی، ارتباطی دوسویه دارند: از طرفی، رشد و توسعه علم مرهون داوری‌های اخلاقی است و از طرف دیگر علم ابزارهای داوری صحیح را مهیا می‌کند (کرتز، ۲۰۰۴، به نقل از قراملکی، ۱۳۸۹-۱۳۸۸: ۷۱-۷۷). توجه به ابعاد اخلاقی داوری حائز اهمیت است؛ زیرا تولید علم و دانش معتبر نیازمند اخلاق علمی و پایبندی به هنجارهای اخلاق حرفه‌ای است. بنابراین، داوری دست‌نوشته‌های ارسالی به نشریات، همزمان وظیفه‌ای علمی و اخلاقی است و تفکیک این دو ساده نیست (ابویی اردکان و میرزایی، ۱۳۸۹: ۳۷). داور، باید قانون طلایی داوری را همواره مدنظر داشته باشد: «مقاله دیگران را به گونه‌ای داوری کن که انتظار دارید مقاله شما را داوری کنند» (همان، ص ۳۶). بنوس، کرک^۱ و هال^۲، وقت‌شناسی، استناد به شواهد معتبر و متناسب، انصاف، خوش‌قولی، ادب و نزاکت، واقع‌بینی به‌همراه بیانی واضح برای سردبیر درباب میزان مناسب بودن و اولویت پژوهش برای انتشار (بنوس و همکاران،

1. Krik, K. L.

2. Hall, J. E.

نامطبوع یا وجود رابطه شخصی یا حرفه‌ای نزدیک بین نویسندگان و داور اشاره کرد. در این حالت ممکن است واقع‌بینی داور به خطر افتد؛

- نپذیرفتن دست‌نوشته‌هایی که با حوزه تخصصی داور فاصله دارد؛
- برخورد جدی با آثار متهم به مواردی مانند تقلب، سرقت ادبی و نادیده‌گرفتن ملاحظات اخلاقی؛
- بررسی دست‌نوشته به سبکی سازنده و آموزشی درمورد نقاط قوت و ضعف آن و عدم ارزیابی طعنه‌آمیز یا مخرب از دست‌نوشته نویسندگان؛
- علاوه بر این موارد، موارد زیر را هم می‌توان از زمره مسئولیت‌های اخلاق داوران به‌شمار آورد:
 - توجه، تعهد و پایبندی به اخلاق حرفه‌ای و مسئولیت‌های اخلاقی در کار داوری،
 - واقع‌بینی و پرهیز از تعصب و پیش‌داوری و شتابزدگی،
 - به‌کارگیری روش‌های علمی به هنگام ارزیابی نوشته‌ها،
 - مطالعه و بررسی کافی متون منتشرشده در آن حوزه تخصصی،
 - بررسی دقیق ارجاعات و تصاویر و دیگر ضمایم،
 - کمک به نویسنده برای انتقال صریح و واضح پیام خود به خوانندگان،
 - حفظ محرمانه بودن و رعایت رازداری درخصوص اطلاعات (شخصی و محتوایی)،
 - رعایت انصاف و پرهیز از هرگونه تبعیض (نژاد، مذهب، ملیت، مرتبه دانشگاهی، سن و جنسیت)،
 - ارائه بیانی واضح به سردبیر برای تأیید، رد و یا اصلاح دست‌نوشته‌ها،
 - اتمام داوری مقاله در زمان مقرر،
 - ثبت و نگهداری اسناد داوری دست‌نوشته‌ها به‌عنوان اسناد علمی و حرفه‌ای در آرشیو نشریه
- موارد بسیار دیگری نیز هست که ممکن است در این نوشتار به آنها اشاره نشده باشد. به هر حال، انتظار می‌رود داور یک نشریه علمی شخصیتی امانت‌دار، متواضع و فروتن، منظم و منضبط، شجاع، خیرخواه، صادق، شکیبا، منصف و بی‌طرف، سختکوش و آزاداندیش داشته باشد؛ همچنین انتظار می‌رود به‌لحاظ حرفه‌ای در حوزه

موضوعی نشریه صاحب‌نظر، متخصص، مسئولیت‌پذیر و پاسخگو، حقیقت‌جو، علاقه‌مند، اهل مشارکت و همکاری و پایبند به رعایت حقوق دیگران باشند (← میرزایی و قاراخانی، ۱۳۹۱).

اخلاقنامه نویسندگان نشریات علمی

ابن‌خلدون می‌نویسد:

«توجه دانشمندان دانش و هنر به این است که اندیشه‌ها و اندوخته‌های درونی خود را با نوشتن در دل اوراق به‌یادگار گذارند تا سود آموختن آنها بهره‌آیندگان شود و مردمی که غایب‌اند نیز از آنها برخوردار شوند» (ابن‌خلدون، ۱۳۹۰: ۳۱۱).

در این عبارت بر سودمندی نوشتار برای دیگران، چه دیگران حاضر و چه دیگرانی که در آینده آن نوشتار را می‌بینند، تأکید و نوشتار به‌مثابه کرداری برآورد شده است که آثارش از زمان و مکان خود فراتر می‌رود و مسئولیت نویسنده درمقابل قلم و نوشتارش را نه تنها به زمان و مکان خود بلکه به ورای زمان و مکان خود می‌برد. بخش عمده‌ای از این مسئله به عدم رعایت قواعد نگارش علمی برمی‌گردد. حری می‌نویسد: «صاحبان اندیشه می‌بایست یافته‌های علمی خود را به‌گونه‌ای بنگارند که قابلیت درک و فهم آنها افزایش یابد و شرایط ایجاد ارتباط مؤثر با مخاطبان پیش‌بینی‌شده فراهم شود» (حری، ۱۳۹۰: ۳). «محققان اخلاقاً مکلف‌اند که نتیجه تحقیق خود را به‌گونه‌ای گزارش کنند که واجدان شرایط به‌سادگی آن را دریابند» (اسلامی اردکانی، ۱۳۹۰: ۱۳۹). ویلیامسون (۲۰۰۳) نیز به برخی رفتارهای مغایر با اخلاق حرفه‌ای نویسندگان در سیستم هم‌ترازخوانی اشاره کرده است: سوءاستفاده: سوءاستفاده نویسندگان به‌صورت تهیه مقالات فراوان و بی‌فایده از یک پژوهش، آثار تکراری و نیز حذف کردن یا کم‌اهمیت جلوه‌دادن اشخاص زیردست و همکار نویسنده در تهیه مقاله صورت می‌گیرد.

تقلب و رفتار ناشایست: این ویژگی درمورد نویسندگانی به‌کار می‌رود که به تحریف و دستکاری مخفیانه داده‌ها و یافته‌ها دست می‌زنند، یا نتایج را از خودشان می‌نویسند (علیدوستی و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۲).

در سیستم هم‌ترازخوانی مورد استفاده نشریات علمی، بهترین داور یک مقاله خود نویسنده مقاله است (میرزایی و همکاران، ۱۳۸۵). بر

- رعایت اصول اخلاقی در ارتباط با آزمودنی‌های انسانی؛
- صداقت و راستگویی و پرهیز از دستکاری داده‌ها و نتایج؛
- رعایت اصل رازداری در گزارش یافته‌ها و نتایج؛
- رعایت اصل شفافیت در نگارش یافته‌ها و نتایج؛
- پرهیز از دامن‌زدن به تعصبات (قومی، دینی، جنسی، ...) در نگارش مقاله؛
- پرهیز از عجب و غرور و کوچک‌انگاری کارهای انجام‌شده مشابه؛
- رعایت شیوه نگارش استاندارد برای گزارش یافته‌ها و نتایج؛
- انتشار نمونه‌هایی از داوری‌های صورت‌گرفته با توافق نویسنده مقاله و داوران.

پیشنهادها

- از آنجا که در ایران با ساختار متمرکز و رسمی نهاد علم مواجه هستیم، عملیاتی کردن برخی پیشنهادها برای بهبود فضای هنجاری و اخلاقی نشریات علمی نیازمند تصمیمات کلان است. هرچند بخشی از مسئله متوجه همین تمرکزگرایی و نظارت متمرکز است. ساختار متمرکز «دبیرخانه کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور» نه تنها می‌تواند در این زمینه ایفای نقش کند بلکه مسئول است. اگرچه راه‌حل اصلی مسئله را باید در آزادی عمل جوامع علمی و استقلال نهادهای علمی جست‌وجو کرد، پیشنهادها زیر می‌تواند در تقویت فضای هنجاری و اخلاقی پیرامون نشریات علمی کشور سودمند باشد:
- ایجاد شورای اخلاق علمی در کمیسیون نشریات علمی، دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها و نشریات علمی ایران؛
- تنظیم مرامنامه اخلاق نشر در کمیسیون نشریات علمی ایران؛
- تنظیم مرامنامه‌های اخلاق نشر در نشریات علمی و انتشار آن؛
- ملزم کردن نشریات علمی به برگزاری جلسات هیئت تحریریه به‌طور منظم و مداوم؛
- تشکیل آرشيو صورجلسات هیئت تحریریه به‌عنوان اسناد مؤثر در تصمیم‌گیری‌های علمی و حرفه‌ای؛
- تدارک ضمانت‌های قانونی برای اجرای اصول اخلاقی در نشر علمی؛
- تدوین راهکارهای قانونی برای پیگیری تخلف در نشریات علمی؛
- آموزش اخلاق علمی، (به‌ویژه) اخلاق نشر به عناصر و ارکان نشریه؛

این اساس، نویسنده هر مقاله‌ای باید خود را به رعایت اخلاق علمی در انتشار مقالاتش ملزم بداند؛ لذا انتظار می‌رود نویسنده مقاله برای یک نشریه علمی شخصیتی امانت‌دار، متواضع و فروتن، منظم و منضبط، شجاع، خیرخواه، صادق، شکیبنا، منصف و بی‌طرف، سختکوش و آزاداندیش داشته باشد، همچنین انتظار می‌رود به‌لحاظ حرفه‌ای در حوزه موضوعی نشریه متخصص، مسئولیت‌پذیر و پاسخگو، حقیقت‌جو، علاقه‌مند، اهل مشارکت و همکاری و پایبند به رعایت حقوق دیگران باشند (← میرزایی و قاراخانی، ۱۳۹۱). متناسب با این وظایف، رعایت مسئولیت‌های اخلاقی زیر برعهده نویسندگان نشریات است:

- احراز شرایط علمی لازم و کافی برای انجام پژوهش و تولید علم (تهیه مقاله)؛
- انتخاب موضوعات مفید و قابل استفاده و پرداختن به مسائل ضروری جامعه؛
- حقیقت‌جویی و شجاعت (کشف حقیقت و ارائه واقعیات بدون ترس و نگرانی)؛
- مشارکت جدی در تحقیق و انجام کار گروهی مفید؛
- معرفی هرگونه کمک مالی و معنوی شخصی یا سازمانی در فرایند پژوهش و اطلاع‌رسانی دقیق درباره آنها؛
- اعلام منبع استخراج مقاله اعم از پایان‌نامه یا هرگونه پروژه تحقیقاتی؛
- توجه به حقوق مادی و معنوی ذی‌نفعان مقاله اعم از همکاران، مشاوران علمی، حامیان مادی، آزمودنی‌های انسانی و درج آن در مقاله به‌طور شفاف؛
- تأمل و تعمق در نگارش دست‌نوشته و ارائه یافته‌ها و پرهیز از شتابزدگی؛
- استفاده از برهان و استدلال کافی برای نتیجه‌گیری؛
- پرهیز از ارسال همزمان مقاله برای چندین نشریه؛
- پرهیز از نشر مقاله در چندین نشریه؛
- نقدپذیری و تحمل نظرهای مخالف؛
- رعایت انصاف و عدالت در تمامی مراحل اجرای پژوهش و نگارش مقاله؛
- بهره‌گیری از پژوهش‌های مشابه پیشین؛
- رعایت اصل امانت‌داری در نگارش مقاله؛

- تهیه نرم‌افزارهای جست‌وجوی ثقلب و سرقت‌های ادبی؛
- ثبت و آرشیو نتایج داوری و مکاتبات نشریه با نویسندگان؛
- درج اسامی داوران نشریه^۱ (نه فقط داوران آن شماره)؛
- پرهیز از انتخاب هیئت تحریریه صوری و تکراری صرفاً برای دریافت مجوز نشریه؛
- ایجاد زمینه‌های چرخش اعضای هیئت تحریریه و سردبیران نشریات علمی و جلوگیری از انحصارطلبی؛
- تسهیل زمینه‌های مشارکت اعضای جامعه علمی مربوط، به‌ویژه اعضای جوان‌تر؛
- انتخاب سردبیر و اعضای هیئت تحریریه متناسب با قلمرو موضوعی مجله؛
- افزودن گزینه‌های برای سنجش رعایت اخلاق نشر در فرم ارزیابی نشریات علمی؛
- برگزاری کارگاه‌ها و نشست‌های اخلاق نشر در نشریات علمی؛
- نشر به‌هنگام نسخه‌های الکترونیکی نشریه در پایگاه‌های داخلی با دسترسی همگانی.

کتابنامه

- [۱] ابن‌خلدون، عبدالرحمان (۱۳۹۰). مقدمه ابن‌خلدون، جلد دوم، نشر الکترونیک. تاریخ دسترسی ۱۰ اردیبهشت ۱۳۸۹ از Ketabnak.com.
- [۲] ابویی اردکان، محمد، سید آیت‌الله میرزایی (۱۳۸۹). «داوران و اخلاق داوری در مجله‌های علمی ایران»، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال پنجم، شماره‌های ۱ و ۲، ص. ۳۶-۴۷.
- [۳] اسلامی اردکانی، سیدحسن (۱۳۹۰). «درآمدی بر اخلاق پژوهش در علوم انسانی و اسلامی»، در اخلاق پژوهش: مبانی و مسائل، به‌کوشش محسن جوادی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- [۴] اسماعیلی، محسن (۱۳۷۵). «شرایط و وظایف مدیر مسئول»، رسانه، ش ۲۸.
- [۵] حری، عباس (۱۳۹۰). اخلاق انتشارات علمی، تهران:
- [۶] دانشگاه فردوسی مشهد (بی‌تا). مجموعه‌قوانین و مقررات پژوهشی و فناوری، نمونه: اساسنامه مجلات علمی، دسترسی http://vcr.um.ac.ir/upfiles/vcr_rules/6f104.htm. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۲/۰۵/۰۹.
- [۷] علیدوستی، سیروس، محمد ابویی‌اردکان، سید آیت‌الله میرزایی و فاطمه شیخ شعاعی (۱۳۸۷). «بررسی وضعیت فرایند داوری مقالات در مجلات علمی معتبر ایران»، پژوهشگاه ملی اطلاعات و مدارک علمی ایران (ایراندک)، طرح پژوهشی.
- [۸] قراملکی، احد فرامرز (۱۳۸۹-۱۳۸۸). «اخلاق داوری علمی»، فصلنامه علمی - پژوهشی راهبرد فرهنگ، سال دوم، شماره ۸، زمستان، سال سوم، ش ۹، بهار، ص ۷-۱۹.
- [۹] کمیسیون نشریات علمی کشور (۱۳۹۰). «آیین‌نامه تعیین اعتبار نشریات علمی کشور»، دسترسی <http://semat.research.gov.ir/web/pubs>. تاریخ دسترسی: ۱۳۹۲/۰۶/۰۶.
- [۱۰] کیانپور راد، منصور و گلنار حجازی (۱۳۸۳). «سقوط اخلاق علمی»، علم و آینده، ش ۹، ص ۷۱-۷۷.
- [۱۱] میرزایی، سید آیت‌الله، محمد ابویی‌اردکان، معصومه قاراخانی و فاطمه شیخ شعاعی (۱۳۸۵). «همترازخوانی در مجلات علمی: مطالعه موردی: مجله جامعه‌شناسی ایران» مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره هفتم، ش ۴.
- [۱۲] میرزایی، سید آیت‌الله و معصومه قاراخانی (۱۳۹۱). «شناسایی و تدوین شاخص‌های ارزیابی وضعیت اخلاق علمی در ایران»، طرح پژوهشی مربوط به شورای علمی ارزیابی پژوهش‌های اجتماعی و فرهنگی، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- [13] Abooyee Ardakan, M., Mirzaie, S. A., Sheikhshoei, F., "The Peer Review Process for Articles in Iran's Scientific Journals", edited by Albert N. Greco, The Essential Scholarly Publishing in Emerging Nation, Toronto University Press (2012).
- [14] Abooyee Ardakan, M., Mirzaie, S. A., Sheikhshoei F., "The Peer Review Process for Articles in Iran's Scientific Journals", Journal of Scholarly Scholarly Publishing. 42, (2), pp: 243-261 (2011).

۱. به‌اشتباه رایج شده است که در نشریات علمی فقط نام داوران مقالات تأیید شده و چاپ‌شده در آن شماره می‌نویسند؛ درحالی‌که داوران بسیار دیگری در فرایند داوری مقالات نشریه مشارکت داشته‌اند ولی به دلیل اینکه مقالات مورد داوری آنها تأیید نشده است، نام آنها در شمار داوران نشریه درج نمی‌شود. شایسته است که نام داوران به‌طور کامل در نشریه اعلام شود.

- [15] Benos, D. J., Kirk, K. L., Hall, J. E., How to Review a Paper. *Advances in Physiology Education* 27 (2), 47-52 (2003).
- [16] Hernon, P., Schwartz, C., "Editorial Peer Review". *Library & Information Science Research* 25, 359-361 (2003).
- [17] Reitz, Joan M. ODLIS: Online Dictionary of Library and Information Science. Online available: www.WCSU.edu/Library/odlis.html (20 Jan 2005) (2000).
- [18] Steig, Margaret F., "Refereeing and the Editorial Process: The AHR and Webb", *Scholarly Publishing*, 99-122 (1983).
- [19] Weller, A. C., *Editorial Peer Review: Its Strengths and Weaknesses*. Silver Spring, MD: American Society for Information Science and Technology (2001).
- [20] Williamson, A., What Will Happen to Peer Review? *Learned publishing* 16(1), 15-20 (2003).